

KS. TOMASZ BŁASZCZYK

PROBLEM MAŁŻEŃSTW MIESZANYCH NA ŚLĄSKU W CZASACH PRUSKICH

Wydarzenia zaistniałe w XVIII w., torując drogę oświeceniowym prądom, miały doprowadzić w następnym stuleciu nie tylko do dechrystianizacji kultury europejskiej, szerząc antyreligijne postawy¹, lecz przede wszystkim miały skazać Kościół na niewidoczny teren wewnętrznego życia sumienia².

Wraz z przejściem Śląska przez Prusy w 1741 r., mimo wprowadzenia swobód religijnych i zapewnień nowej władzy o równouprawnieniu wyznaniowym, okazało się, że protestantyzm zdobył pozycją uprzywilejowaną i stał się religijną siłą panującą. Stwarzało to sytuację dość skomplikowaną dla Kościoła katolickiego, który musiał walczyć o swoje prawa nawet za cenę sprzeniewierzenia się władzy państwowej. Mimo istniejącego w tym czasie indyferentyzmu religijnego postawa państwa względem Kościoła katolickiego spowodowała zwanie szeregów katolickich w walce o swoje prawa. Szczególnym wydarzeniem, które stało się okazją do zamnistowania przez Kościół swej niezawisłości, był spór o małżeństwa mieszane.

W przeszłości istniał formalny kanoniczny zakaz mieszanych małżeństw, który został podjęty ze względu na istnienie groźby niebezpieczeństwa utraty wiary oraz religijnej obojętności, a także ze względu na sprzeniewierzenie się ideałowi mał-

¹ K. Dola, *Zakony żeńskie na Śląsku w XIX i pierwszej połowie XX wieku*, w: *W służbie Kościoła. 125 lat Sióstr św. Jadwigi*, red. G. Niedziela, Wrocław 1986, s. 15.

² AAWr, 1867-75, *Bischofskonferenz in Fulda, Referate, Denkschriften, Verhandlungen*, Sygn. IA22a23.

żeńskiemu³. Dlatego też Kościół katolicki zasadniczo odrzucał tego rodzaju małżeństwa, aczkolwiek na terenach współzamieszkiwanych przez katolików i protestantów dopuszczał jego istnienie w przypadku tolerowanego zwyczaju pod warunkiem, że strona katolicka, pozostając w wierze, nie odstąpi od wiary, a przede wszystkim zapewni katolickie wychowanie potomstwa.

Należało zakładać, że strona protestancka nie ustąpi w sprawie katolickiego wychowania dzieci, a wręcz przeciwnie, uczyni wszystko, by dzieci były wychowywane w religii protestanckiej. Do tego potrzebne były jednak odpowiednie urzędy, które rozstrzygałyby sporne kwestie. Dnia 15 I 1742 r. ustanowiono, obok istniejących już we Wrocławiu i księstwie oleśnickim, dwa nowe protestanckie konsystorze we Wrocławiu i Głogowie, a w dwa lata później również w Opolu, który w 1756 r. został przeniesiony do Brzegu. Konsystorz, składający się z jednego protestanckiego duchownego oraz dwóch świeckich radców, miał za zadanie rozpatrywanie spraw dotyczących małżeństw mieszanych oraz małżeństw protestanckich⁴. Natomiast sprawy małżeństw katolickich pozostawiono konsystorzowi biskupiemu, a apelacje od jego uchwał miano kierować do Wyższego Trybunału w Berlinie, a nie jak do tej pory do nuncjatury w Wiedniu⁵.

Sam spór o mieszane małżeństwa odnosił się przede wszystkim do kwestii wychowania dzieci tychże małżeństw. Król Fryderyk II po zajęciu Śląska zamierzał początkowo zachować *status quo* w wypadkach specjalnych, gdzie dzieci do 14 roku życia miały być wychowywane wedle płci nawet w razie śmierci któregoś z rodziców. Zgodnie z tą normą wydano w 1743 r. krótko obowiązujący edykt, który podkreślał, że 14. rok życia jest rokiem podjęcia przez dziecko decyzji, do której społeczności religijnej pragnie należeć.

Już w styczniu 1742 r. były prowadzone we Wrocławiu rozmowy między kardynałem Filipem Ludwikiem Sinzendorfem a ministrem państwa Cocceji, których przedmiotem były kwestie związane z małżeństwami mieszanymi. Rozmowy te nie przyniosły istotnych rozwiązań, a ich fiasko stało się powodem wydania przez króla Fryderyka II dekretu z 9 IV 1743 r., który sprzeciwiał się kanonom kościelnym w wychowaniu dzieci wedle płci⁶. W związku z zaistniałą sytuacją biskup wrocławski wydał 16 VII 1743 r. odpowiednie rozporządzenie, na mocy którego

³J. B. Sägmüller, *Lehrbuch des katholischen Kirchenrechts*, Freiburg 1909, s. 636.

⁴A. Franz, *Die gemischten Ehen in Schlesien*, w: *Görres-Gesellschaft zur Pflege der Wissenschaft im katholischen Deutschland*, Breslau 1878, s. 22.

⁵E. Lochmann, *Friedrich der Grosse und die katholische Kirche in Schlesien seit dem Beginn des siebenjährigen Krieges*, Osnabrück 1903, s. 43.

⁶W. Urban, *Leopold hr. Sedlnicki książę biskup wrocławski 1836-1840 na tle dziejów Kościoła na Śląsku w pierwszej połowie XIX wieku*, Warszawa 1955, s. 225.

uwrażliwiał duszpasterzy, by ci czuwali nad wychowaniem dzieci wedle płci bądź też nad katolickim ich wychowaniem, domagając się w tej sprawie pisemnego zobowiązania od nupturientów przy równoczesnej rezygnacji stosowania przysięgi w tej ważnej kwestii. W przypadku gdyby takie zobowiązanie stało się niemożliwe, wówczas strona katolicka powinna być jedynie upomniana, aby nie wyrzekła się wiary, bądź też powstrzymała się od niekatolickiego związku.

Kardynała Filip Ludwik Sinzendorf, będąc zwolennikiem podporządkowania Kościoła polityce państwa pruskiego⁷, nie potrafił przeciwstawić się prawnym normom państwowym, przyczyniając się tym samym do likwidacji istotnych przeszkód odnoszących się do małżeństw mieszanych⁸.

Po śmierci kardynała Sinzendorfa w 1747 r. jego następcą został biskup Filip Gotthard Schaffgotsch. Nowy biskup wrocławski cieszył się wielką życzliwością króla Fryderyka II i otrzymał od niego zezwolenie, na mocy którego sędzia konsystorialny, w wypadku braku konsensusu, mógł podejmować decyzje w sprawach małżeństw mieszanych jako druga i trzecia instancja⁹.

Papież Benedykt XIV wydał 29 VI 1748 r. konstytucję *Magnae nobis admirationis*, w której stanowczo odrzucał małżeństwa mieszane i domagał się katolickiego wychowania dzieci obojga płci. Ponadto uważał, że małżeństwa mieszane mogły być dozwolone jedynie na mocy dyspensy papieskiej, pod warunkiem, że strona niekatolicka przeszłaby na stronę katolicką. Papież całkowicie wykluczał biskupie dyspensy, chyba że biskupi takowe otrzymali od Stolicy Apostolskiej¹⁰. Benedykt XIV odmawiał również małżeństwom mieszanym dyspens od stopnia pokrewieństwa.

W związku z tym, że protestantów nigdy nie udało się nakłonić na katolicyzm, a strony małżeństw mieszanych były często spokrewnione, przeto jeszcze kard. Sinzendorf wnioskował u Benedykta XIV, by ten zniósł klauzulę wyrzeczenia się herezji bądź ją złagodził. Papież całkowicie odrzucił prośbę biskupa wrocławskiego, uważając, że nikt nie może być narażony na ryzyko utraty zbawienia duszy¹¹.

Stanowisko papieża w sprawie dyspens, jak i jego postawa względem małżeństw mieszanych doprowadziły do ostrego sprzeciwu króla Fryderyka II, który uważał, że odmowa dyspens jest pogwałceniem wolności sumienia, a ponadto nie zgadzał się na rozciąganie władzy papieskiej na protestanckich poddanych. Dlatego też domagał się, aby papież udzielił pełnomocnictwa wikariatowi generalnemu do

⁷ P. Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce. Słownik biograficzny*, Warszawa 1992, s. 189; J. Pater, *Poczet biskupów wrocławskich*, Wrocław 2000, s. 97.

⁸ A. Franz, *Die gemischten Ehen in Schlesien*, s. 25.

⁹ Tamże, s. 23.

¹⁰ A. Petrani, Benedykt XIV, w: *Encyklopedia katolicka*, t. I, Lublin 1995, kol. 223.

¹¹ A. Franz, , s. 29.

udzielania dyspens w wypadku małżeństw mieszanych. Zagroził papieżowi, że w przypadku czynionych trudności małżeństwa te byłyby błogosławione tylko przez protestanckich duchownych¹².

Pod naciskiem agenta królewskiego Ciofaniego Stolica Apostolska wyraziła zgodę na ustępstwa, które odnosiły się jedynie do przekazania pełnomocnictw wikariatowi generalnemu w sprawie udzielania małżeństwom mieszanym dyspens od pokrewieństwa bez stawiania żądań przejścia strony protestanckiej na katolicyzm¹³. W tajnej instrukcji wydanej wikariatowi apostolskiemu papież podkreślił, że wystarczającą przyczyną do udzielenia dyspensy jest niebezpieczeństwo, w jakim mogłaby się znaleźć religia katolicka, gdyby taka dyspensa nie była udzielona. Ponadto nałożono na wikariat obowiązek składania sprawozdań Stolicy Apostolskiej w przypadku ich udzielania. Dlatego też wikariat generalny we Wrocławiu z takich prerogatyw nigdy nie skorzystał, a we wszystkich wypadkach przedkładał prośbę Stolicy Apostolskiej. Za taką niezdecydowaną praktykę wrocławski wikariat był niejednokrotnie pociągany do odpowiedzialności przez rząd. Powyższa instrukcja papieża Benedykta XIV została zachowana w tajemnicy w obawie przed ewentualnymi nieprzyjemnościami, jakie mogłyby spotkać Stolicę Apostolską ze strony katolickich dworów panujących.

Dwunastego września 1750 r. papież Benedykt XIV skierował do biskupa wrocławskiego Filipa G. Schafgotscha breve, które dotyczyło dyspens od stopnia pokrewieństwa dla małżeństw zawieranych wśród protestantów. W związku z tym, że wszyscy mieszkańcy Śląska, w tym także protestanci, zgodnie z uchwałami Soboru Trydenckiego podlegali w sprawach małżeńskich jurysdykcji biskupa wrocławskiego, przeto biskup Schafgotsch prosił papieża o konieczne uprawnienia w sprawach dyspens od stopnia pokrewieństwa, które pozwoliłyby na zażegnanie konfliktów wyznaniowych. Konflikt ten przybrał na sile w momencie, kiedy kardynał Sinzendorf odmawiał stronie protestanckiej udzielania takowych dyspens. Jego decyzja przyczyniła się do zaognienia sytuacji pomiędzy państwem a władzą duchowną, co groziło zaostreniem środków skierowanych przeciwko Kościołowi wrocławskiemu¹⁴.

W związku z prośbą Schafgotscha papież zażądał w tej sprawie opinii nuncjusza apostolskiego, który potwierdzał informacje biskupa wrocławskiego i popierał jego prośbę. Jednakże nuncjusz ostrzegał papieża przed wnioskiem biskupa, który proponował także oddzielenie polskich okręgów od diecezji wrocławskiej (Ostrzeszów i Kempen), uważając, że krok ten w przyszłości może przyczynić się do pre-

¹² A. Franz, *Die gemischten Ehen in Schlesien*, s. 31.

¹³ Tamże.

¹⁴ L.J. Rogier, G. de Bertierde Sauvigny, J. Hajjar, *Historia Kościoła*, t. IV, Warszawa 1987, s. 42.

cedensji oddzielenia śląskich okręgów od innych diecezji. Ponadto nuncjusz informował papieża, że śląscy protestanci nie byli zmuszani ani nie wyrażali żadnej chęci kierowania do biskupa próśb o dyspensy. W tych sprawach zwracali się raczej do władzy świeckiej, która z wielką łatwością udzielała im takich dyspens. Dlatego też papież w swoim breve zaznaczył, że udziela dyspens od stopnia pokrewieństwa jedynie dla małżeństw protestanckich, które zamieszkiwały polskie okręgi w granicach diecezji wrocławskiej¹⁵.

Papieskie breve z 12 IX 1750 r. było w przyszłości różnie interpretowane. Niektórzy uważali, że papież tolerował dyspensy od stopnia pokrewieństwa także dla małżeństw mieszanych, a inni, jak w przypadku biskupa Leopolda Sedlnitzky'ego, upatrywali w breve zezwolenie na bezwarunkowe zawieranie i błogosławienie tychże małżeństw.

Sprawa małżeństw mieszanych swój kulminacyjny punkt osiągnęła w XIX wieku. Już w 1803 r. król Fryderyk Wilhelm III, wydając dekret, postanawiał, że dzieci z małżeństw mieszanych będą wychowywane w religii ojca. Rozporządzenie królewskie było niekorzystne dla katolików, ponieważ ewangelicy częściej żenili się z katoliczkami, a rygorystyczne przestrzeganie przepisu królewskiego prowadziło do osłabienia i zmniejszenia populacji katolickiej¹⁶. W 1825 r. zarządzenie to zostało rozciągnięte na zachodnie prowincje Prus¹⁷ i zmierzało do ich protestantyzacji¹⁸.

W zasadzie tym zarządzeniom królewskim Kościół lokalny w Niemczech się nie przeciwstawił. Taką postawę można było zaobserwować w tzw. wypadku kolońskim, gdzie arcybiskup Ferdynand Spiegel podpisał z posłem pruskim przy Watykanie tajną konwencję, która nakazywała księżom błogosławienie małżeństw mieszanych. Konwencja ta, przeciwna oficjalnemu stanowisku Kościoła, była w zasadzie zagrożeniem dla religii katolickiej, zważywszy, że małżeństwa mieszane miały być błogosławione nawet wówczas, gdy strona protestancka odnosiła się do niej z pogardą.

Arcybiskup Ferdynand Spiegel wcześniej kontaktował się z biskupem wrocławskim Emanuelem Schimonsky'm, który 7 XII 1825 r. przedstawił arcybiskupowi z Kolonii informacje odnoszące się do praktyki błogosławienia małżeństw mieszanych w diecezji wrocławskiej. Według relacji Schimonsky'ego małżeństwa mieszane były błogosławione przez proboszcza narzeczonej¹⁹.

¹⁵ A. Franz, *Die gemischten Ehen in Schlesien*, s. 37.

¹⁶ J. Myszor, *Duszpasterstwo parafialne na Górnym Śląsku w latach 1821-1914*, Katowice 1991, s. 65.

¹⁷ J. Köhler, *Die katholische Kirche*, w: *Geschichte Schlesiens. Preußisch-Schlesien 1740-1945. Österreichisch-Schlesien 1740-1918/45*, red. J.J. Menzel, t. III, Stuttgart 1999, s. 197.

¹⁸ B. Kumor, *Historia Kościoła*, cz. 7, Lublin 1991, s. 34.

¹⁹ J. Köhler, *Die katholische Kirche...*, s. 197.

Praktyce zastosowanej przez arcybiskupa Ferdynanda Spiegla przeciwstawił się nowy metropolita koloński Klemens August Droste-Vischering²⁰, który zakazał swojemu duchowieństwu błogosławienia małżeństw mieszanych, nakazując respektowanie prawa kościelnego. Za swoją nieprzejednaną postawę względem państwa został osadzony w więzieniu, co spowodowało wielkie poruszenie wśród społeczności katolickiej i mobilizację w walce o sprawy Kościoła. W następstwie rządowej decyzji pozostali biskupi niemieccy odeszli od realizacji tajnej konwencji Spiegla, przyczyniając się swoją decyzją do zmiany polityki rządu pruskiego w sprawie mieszanych małżeństw. Tym samym zmuszono władze do respektowania przepisów kanonicznych w tej sprawie, jak również do wydania zezwolenia na katolickie wychowanie dzieci z tych małżeństw. Jedną z istotnych norm prawnych, wydaną 25 III 1830 r. przez papieża Piusa VIII w wypadku małżeństw mieszanych zawieranych bez klauzuli katolickiego wychowania dzieci, było zezwolenie kapłanom na asystencję bierną. Papież uznawał małżeństwa zawierane wobec duchownego protestanckiego za ważne, choć niegodne.

Tragiczne konsekwencje dla rozwoju wiary na Śląsku przyniosła postawa biskupa wrocławskiego Leopolda Sedlnitzky'ego²¹. Będąc człowiekiem nienaganym, reprezentował w sprawach wiary poglądy dość mętne²². Wynikało to z jego żywych kontaktów z protestanckimi kołami, a zwłaszcza ze ścisłej przyjaźni z nadprezydentem Śląska Teodorem Merckelem, jak również z rodziną Harrach, a przez nią z pruskim dworem królewskim²³. Rząd pruski w pełni wykorzystywał jego spolegliwość względem władz państwowych, przeprowadzając swoje orzeczenia na terenie diecezji wrocławskiej.

Leopold Sedlnitzky nie uwzględniał kościelnego prawa i za wszelką cenę dążył do utrzymania dobrych stosunków z pruskim rządem²⁴. W sprawie małżeństw mieszanych zezwalał na ich bezwarunkowe błogosławienie, a tym samym poddawał w wątpliwość stosowanie pasywnej asystencji. Duchowieństwo wrocławskie sprzeciwiało się jego serwilizmowi wobec władz pruskich i niezdecydowanej postawie w kwestii małżeństw mieszanych. Ponadto wyostrzyło różnicę pomiędzy prawem

²⁰ Zob. E. Hegel, *Droste zu Vischering, Klemens August Freiherr (1773-1845)*, w: *Die Bischöfe der deutschsprachigen Länder 1785/1803 bis 1945. Ein biographisches Lexikon*, red. E. Gatz, Berlin 1983, s. 145-148.

²¹ T. Błaszczuk, *Fakultet Teologii Katolickiej Uniwersytetu Wrocławskiego w latach 1811-1914. Aspekt historyczno-prawny*, Legnica 2001, s. 128.

²² J. Negwer, *Geschichte des Breslauer Domkapitels im Rahmen der Diözesangeschichte vom Beginn des 19. Jahrhunderts bis zum Ende Zweiten Weltkrieges*, Hildesheim 1964, s. 51-53.

²³ J. Gottschalk, *Übertritt, Tod und Grabstätte des ehemaligen Breslauer Fürstbischofs Graf Leopold von Sedlnitzky*, *Archiv für schlesische Kirchengeschichte*, t. V, 1940, s. 209.

²⁴ E. Gatz, *Sedlnitzky Leopold Graf (1787-1871)*, w: *Die Bischöfe der deutschsprachigen Länder...*, s. 697; J. Jungnitz, *Die Breslauer Weihbischöfe*, Breslau 1914, s. 372.

kościelnym a prawem państwowym i przedstawiało ją jako konflikt sumienia²⁵. Zdecydowanym przywódcą oponentów biskupa wrocławskiego był kanonik i kanonodzieja katedralny, późniejszy ordynariusz wrocławski, Henryk Förster²⁶. W dniu 15 III 1838 r. skierował do kapituły katedralnej we Wrocławiu pismo, w którym żądał od jej członków zajęcia stanowiska wobec niekościelnej praktyki preferowanej przez biskupa. List ten nie był przedmiotem obrad kapituły, ponieważ jej dziekan Ludwik Montmarin uważał to za bezcelowe.

W związku z niejasną sytuacją kler dekanalny podczas swoich konferencji, omawiając sprawy małżeństw mieszanych, domagał się klarownej jej wykładni. Prawie wszystkie dekanaty, kierując adresy do wikariatu generalnego, informowały kurię biskupią o podjęciu przez nie działań zgodnie z wytycznymi udzielonymi przez Stolicę Apostolską. Duchowieństwo było zdecydowane działać albo z biskupem, albo przeciwko biskupowi, jednakże pod warunkiem prawowierności kościelnej. Jedyłą odpowiedzią, jakiej udzielił biskup Sedlnitzky w czasie swego urzędowania, było stwierdzenie, że w sprawach małżeństw mieszanych należy działać zgodnie ze starą praktyką, która nie wykluczała potrzebnego upomnienia i pouczenia strony katolickiej przy ślubie, a nakazywała błogosławienie tych związków²⁷. Również i wikariat generalny, na czele którego stał biskup Daniel Latussek²⁸, w związku z wieloma zapytaniem zwrócił się do ordynariusza o instrukcję rozstrzygającą problem małżeństw mieszanych. W związku z tym biskup był przynaglany do podjęcia konkretnych decyzji nie tylko ze strony kleru dekanalnego, ale i ze strony własnej dykasterii biskupiej. Nie chcąc zrezygnować z liberalnej praktyki, uważał, że najrozsądniejszym postępowaniem będzie zachowanie milczenia²⁹. Ta decyzja spowodowała, że biskup wrocławski wraz z nieliczną grupką swoich zwolenników znalazł się nie tylko w opozycji, ale i izolacji względem swego kleru.

Duchowieństwo dekanatu ząbkowickiego w swoim piśmie z 7 VI 1838 r. skierowanym do biskupa przedstawiło złe skutki niekościelnej uległości wobec państwa w sprawach małżeństw i żądało od biskupa, aby wspólnie z klerem przeciwstawił się żądaniom państwa³⁰. Kler napominał wręcz biskupa, że uporczywe trwanie

²⁵ J. Köhler, *Die katholische Kirche...*, s. 198.

²⁶ E. Gatz, *Förster Heinrich (1799-1881)*, w: *Die Bischöfe der deutschsprachigen Länder...*, s. 201; J. Pater, *Förster Henryk Ernest Karol*, w: *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*, red. M. Pater, Katowice 1996, s. 103.

²⁷ A. Franz, *Die gemischten Ehen in Schlesien*, s. 74.

²⁸ J. Pater, *Latussek Daniel*, w: *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*, red. M. Pater, Katowice 1996, s. 229-230.

²⁹ A. Majewski, *Arcybiskup Henryk Förster ordynariusz wrocławski (1853-1881) i jego księgozbiór*, Warszawa 1996, mps, s. 52.

³⁰ AAWr., 1839, *Die Vorstellung der Geistlichen des Archipresbyterates Frankenstein gegen Sedlnitzky*, Sygn. IA19c.

przy błogosławieniu małżeństw mieszanych bez odpowiednich kauteli jest nadużyciem i sprzeciwia się zasadom Kościoła katolickiego, a w ostateczności może doprowadzić Kościół śląski do schizmy³¹.

Przeciwno klerowi śląskiemu ostrze swej agresji skierowali protestanci, którzy dopatrywali się w ich wystąpieniach braku tolerancji. Także katolicki lud Śląska, jeszcze obojętny wobec spraw kościelnych nie był dla duchowieństwa śląskiego oparciem w walce o respektowanie zasad wiary Kościoła katolickiego. Dobitym tego przykładem jest wypadek świdnicki, gdzie miejscowy proboszcz odmówił katolickiego pogrzebu lekarzowi wyznania katolickiego, który swoje dzieci wychowywał w myśl zasad protestanckich³².

Rząd zaniepokojony rozbudzeniem kościelnej świadomości wśród kleru informował biskupa Sedlnitzky'ego o rozporządzeniu ministerialnym, na mocy którego duchownym, którzy podpisali petycję do biskupa, zabroniono sprawowania urzędów dziekańskich, obejmowania stanowisk kościelnych, których patronem był król, a tym bardziej stanowiska inspektora szkolnego³³.

Biskup Sedlnitzky nie zmienił swojego stanowiska i szedł na daleką współpracę z rządem, który bez wahania stosował wobec kleru sankcje karne. Niektórzy kapłani, usprawiedliwiając swoje postępowanie, w sposób wręcz ironiczny zwracali rządowi uwagę na fakt, że milczenie biskupa na liczne ich petycje w sprawie małżeństw mieszanych przyjęli jako zgodę na respektowanie ustaw kościelnych wydanych przez Stolicę Apostolską. Teodor Merckel zaniepokojony przebiegiem wydarzeń zażądał od Leopolda Sedlnitzky'ego, aby mocą swego biskupiego autorytetu stanowczo sprzeciwił się praktyce nieposłuszeństwa wśród katolickiego kleru. Sprawa jednakże była na tyle skomplikowana, że biskup nie miał już żadnego oparcia wśród swojego duchowieństwa, a tym bardziej nie cieszył się wśród kleru żadnym autorytetem. Nadto już w listopadzie 1838 r. Stolica Apostolska zaczęła zbierać dokładne informacje o biskupie wrocławskim i o jego stosunku do małżeństw mieszanych³⁴. Bogaty przekaz informacyjny spowodował, że papież Grzegorz XVI wystosował do Sedlnitzky'ego pismo, w którym zarzucał biskupowi wrocławskiemu łamanie prawa kościelnego, lekceważenie zarządzeń Stolicy Apostolskiej, a przede wszystkim wierność ustawom państwowym, co przynosiło szkody dla dobra Kościoła nie tylko wrocławskiego.

Pismo papieskie skłoniło Leopolda Sedlnitzky'ego do złożenia rezygnacji z biskupstwa wrocławskiego³⁵. Papież przyjął tę dymisję 10 X 1840 r., podpisując

³¹ Tamże.

³² W. Urban, *Leopold hr. Sedlnicki...*, s. 247.

³³ A. Franz, *Die gemischten Ehen in Schlesien*, s. 80.

³⁴ A. Majewski, *Arcybiskup Henryk Förster...*, s. 54.

³⁵ E. Gatz, *Sedlnitzky Leopold...*, s. 697.

dekret Kongregacji Konsystorialnej, w którym informowano, że biskup wrocławski dobrowolnie złożył rezygnację z urzędu i został zwolniony z wszelkich więzów łączących go z Kościołem wrocławskim³⁶.

Po deponowaniu biskupa Leopolda Sedlnicky'ego kapituła katedralna 4 XII 1840 r. wybrała Józefa Ignacego Rittersa na wikariusza kapitulnego, który stał się czołową postacią wrocławskiej diecezji³⁷. Jego kościelno-konserwatywna postawa, zwłaszcza w odniesieniu do kwestii małżeństw mieszanych, przyczyniła się w znacznej mierze do normalizacji życia kościelnego na Śląsku³⁸. Jako wikariusz kapitulny wydał 24 X 1842 r. rozporządzenie, na mocy którego odmawiano błogosławienia matek katolickich, których dzieci były ochrzczone przez protestanckich duchownych, a w sprawie małżeństw mieszanych kategorycznie zabraniano udzielania ślubu nupturientom z diecezji poznańskiej, którzy przybywali na Śląsk celem wyłudzenia błogosławieństwa bez dokumentów zezwalających na zawarcie małżeństwa, jak również tym narzeczonym, którzy wcześniej zawarli małżeństwo w obliczu niekatolickiego duchownego bez zezwolenia. Ponadto Ritter w swoim rozporządzeniu zarządził, by kler, stosując się do papieskiego breve z 1830 r. w sprawach małżeństw mieszanych, również uwzględniał i zachowywał prawa państwowe. Postulat ten dawał możliwość zawarcia małżeństwa narzeczonym o różnej konfesji tylko wówczas, gdy nupturienci w sposób dobrowolny zdecydowali się na przyjęcie warunków podanych w papieskim breve. Ritter, który nie skłaniał kleru do nieposłuszeństwa względem ustaw państwowych, położył nacisk na przestrzeganie prawa kościelnego w tak ważnej sprawie. Przy błogosławieniu małżeństw mieszanych zezwalał na bierną asystencję. Po wypadku mającym miejsce w Strzelcach Opolskich, gdzie proboszcz tamtejszej parafii na skutek odmowy gwarancji katolickiego wychowania dzieci asystował biernie przy udzielaniu małżeństwa mieszane go i musiał wysłuchać godzinnego przemówienia protestanckiego pastora o prawach ludzkich małżeństw mieszanych, Ignacy Ritter wydał rozporządzenie, w którym zezwalał na bierną asystencję w domu parafialnym bądź w mieszkaniu narzeczonych³⁹.

Mimo nowych regulacji zdarzały się nadużycia ze strony proboszczów, którzy stosując bierną asystencję przy błogosławieniu małżeństw mieszanych, polecali pracownikom kościelnym stawianie pytań nupturientom, a fakt zawarcia małżeństwa wpisywali do ksiąg parafialnych. Tego rodzaju praktyki podważały ważność

³⁶ AAWr, 1840, Capitular-Protocollbuch, Sygn. III b. 49.

³⁷ E. Gatz, *Ritter Joseph Ignaz (1787-1857)*, w: *Die Bischöfe der deutschsprachigen Länder...*, s. 623.

³⁸ E. Kleineidam, *Die Katholisch-Theologische Fakultät der Universität Breslau 1811-1945*, Köln 1961, s. 46.

³⁹ A. Franz, *Die gemischten Ehen in Schlesien*, s. 105.

takich małżeństw i wywoływały niepotrzebne rozbudzenie wyznaniowych napięć. W związku z tym nowy ordynariusz diecezji wrocławskiej Józef Knauer wydał rozporządzenie, w którym odmawiał stosowania biernej obecności przy ślubie małżeństw mieszanych bez jego wyraźnej zgody. Proboszczom zaś polecał, aby tym narzeczonym, którym odmawiali kościelnego ślubu, wystawiać jedynie dokument potrzebny do zapowiedzi. W rozmowach przedmałżeńskich nakazywał omawianie spraw katolickiego wychowania dzieci jedynie z katolicką stroną. Co się tyczy błogosławienia matek, których dzieci były ochrzczone przez protestanckich duchownych, nakazał udzielanie takowych błogosławieństw, i to bez różnicy.

Nieco daleko idąca łagodność biskupa Józefa Knauera w sprawach mieszanych małżeństw została ograniczona przez jego następcę, Melchiora Diepenbrocka, który wszystkie zasady błogosławienia tychże małżeństw zestawiał w Rytuale wrocławskim. Zgodził się na zastosowanie biernej asystencji, jednakże po uprzedniej zgodzie wyrażonej przez biskupa. Odnośnie do błogosławienia matek po porodzie, których mężowie odmawiali katolickiego wychowania dzieci, kardynał Diepenbrock pozostawił do rozstrzygnięcia duszpasterskiej roztropności proboszczów.

Wszystkie przepisy odnoszące się do małżeństw mieszanych zostały ponownie powtórzone w 1855 r. przez Henryka Förstera, który w swoim liście pasterskim podkreślał konieczność udzielania dyspensy przed zawarciem małżeństwa mieszanego. Również bp Jerzy Kopp w okólniku z 25 XI 1896 r. powtórzył wszystkie warunki stawiane stronie katolickiej przy zawieraniu małżeństw mieszanych, a wśród nich między innymi katolickie wychowanie dzieci, przyzwolenie strony niekatolickiej na spełnianie praktyk religijnych przez stronę katolicką⁴⁰.

Problem małżeństw mieszanych, który w XVII i XVIII wieku był sygnalizowany, lecz nie pogłębiany w relacjach *ad limina apostolorum*⁴¹, stał się przyczynkiem do konfrontacji protestanckiego państwa pruskiego z Kościołem katolickim i rozbudzenia międzywyznaniowych nieporozumień. Nowe przepisy państwowe w zetknięciu z dotychczasowymi zasadami kościelnymi w sprawie małżeństw mieszanych miały przyczynić się nie tylko do osłabienia pozycji Kościoła katolickiego na Śląsku, lecz przede wszystkim do protestantyzacji ludności jeszcze do tej pory katolickiej. Tej sytuacji sprzyjała postawa biskupów wrocławskich, którzy uwzględniając przepisy państwowe sprzeczne z normami wytyczonymi przez Stolicę Apostolską, stosowali własną politykę kościelną i przyczyniali się tym samym do wzrostu obojętności religijnej. Dopiero postawa duchowieństwa śląskiego

⁴⁰ A. Franz, *Die gemischten Ehen in Schlesien*, s. 34; J. Myszor, *Duszpasterstwo parafialne na Górnym Śląsku...*, s. 64.

⁴¹ J. Kopiec, *Diecezja wrocławska w relacjach swych biskupów „ad limina” w XVII i XVIII*, w: „Sobótka”, rok 4 (1986), s. 603.

w sprawie małżeństw mieszanych oraz polityka wyznaniowa dwóch wielkich ordynariuszy wrocławskich, Diepenbrocka i Förstera, zmieniła bieg wydarzeń i przyczyniła się do obudzenia świadomości religijnej na Śląsku.

Zusammenfassung

Die Frage gemischte Ehen in Schlesien zur preussischen Zeit

Nach der Übernahme Schlesiens durch Preußen – 1741 – hat das Problem der gemischten Ehen zu einer Konfrontation des protestantischen Preußens und der katholischen Kirche wie auch zum Hervorrufen der Mißverständnisse zwischen beiden Anschauungen beigetragen. Die neuen staatlichen Vorschriften, in Berührung mit bisherigen Kirchen Grundlagen in der Sache der gemischten Ehen, sollten nicht nur die Position der katholischen Kirche in Schlesien schwächen, sondern auch vor allem zur Protestantisierung der bisher katholischen Bevölkerung beitragen.

Die Haltung der Breslauer Bischöfe, die eine eigene Kirchenpolitik betrieben und zum Anstieg der religiösen Gleichgültigkeit beigetragen haben, hat diese Situation begünstigt, indem sie die staatlichen Vorschriften berücksichtigten, die im Widerspruch mit dem Vatikan standen. Erst die Haltung der schlesischen Geistlichen in der Sache der gemischten Ehen, wie auch die Konfessionpolitik von zwei großen Breslauer Ordinarien – Diepenbrock und Förster – hat den Lauf der Ereignisse verändert und zum Hervorrufen des religiösen Bewußtseins in Schlesien beigetragen.